

ODDÍL PRVNÍ. IMAGINACE.

Poeta doctus

Motto:

Elskoven skaper ingen lover, den bryter alle.
Sigrid Undset

„Básníci, spisovatelé, myslitelé, umělci nemívají zpravidla životopisu, neboť jejich knihy, jejich díla, jejich myšlenkové soustavy jsou jejich životem, jejich opravdová dobrodružství jsou dobrodružství vnitřní,“ napsal F. X. Šalda v Zápispníku.⁵⁹ Pierre Bourdieu zamítá striktní dělení na život a na dílo, neboť se domnívá, že jen celostní, nefragmentovaný záběr má šanci zachytit člověka-umělce v uměleckém předpodstatnění.⁶⁰ Podobně Pavel Fraenkl ve své monografii o B. Bjørnsonovi pracuje s termínem „vnitřní biografie“, která je nezachytitelná v datech a vnějších událostech, v níž se však zračí „krystalizace duše“.⁶¹ Také A. H. Winsness hovoří o Undsetové „skryté biografii“; má na mysli biografii proměněnou a hypostazovanou v díle, a to nikoliv ve smyslu biografickém nebo tematickém, ale ve smyslu estetickém.

Život Sigrid Undsetové, bohatý na vnější události i vnitřní děje, byl tematizován již mnohokrát. Jak jsem uvedla v předchozí kapitole, výsledkem zpracování jsou texty různého zaměření a žánrů – memoárové knihy pamětníků, osobní korespondence, knihy pro děti, které hledají nejoriginálnější fokus pro autorčinu prezentaci. Undsetová se zatím nestala předmětem (nebo spíše obětí) „senzačních odhalení“ nebo skandálů, jako to bývá v prostředí bulváru a tabloidních masmédií. Tlak v tomto směru však existuje, jak ukázaly zklamané reakce na zatím poslední obsáhlou biografii z pera S. Slapgard(ové) z roku 2007.

Autorčina osobnost se jeví jako komplexní, její aktivity vykazují úctyhodný rádius. Průkopnická byla její činnost pro katolickou církev v Norsku, ale také působení ve spektru sociálním a charitativním; např. aktivity na pomoc židovským uprchlíkům jsou zmapovány fragmentárně nebo vůbec. Podle konzultací v Národní knihovně v Oslo⁶² mám důvod se domnívat, že autorčina činnost za druhé světové války by mohla být s trochou nadsázky označena za „špionáž

59 F. X. Šalda: Zápispník, VIII, s. 200.

60 P. Bourdieu: *Den biografiske illusjon*. In: *Agora* 3/2004, s. 6–17.

61 P. Fraenkl: *Bjørnson og tsjekkisk litteratur*. Oslo 1953.

62 Konzultace s Tone Modalsli(ovou) probíhaly opakovaně ve dnech 10.–16. září 2010.

pro Norské království“.⁶³ Zpravodajská služba USA totiž Undsetovou požádala o dodání různých geografických a strategických údajů, aby Spojenci při případné invazi nebo bombardování neohrozili norské kulturní památky. Autorčín život je však v této práci tématem jen potud, nakolik se projevil v literárním díle. Proto v následující části formuluji nejrelevantnější okruhy na pomezí autorčina života a díla, jež jsou přetavené v textech fikcionálních i textech non-fiction. Proto jsem se rozhodla omezit údaje životopisného charakteru o empirické autorce na minimum a nahradit je bodovým životopisem v příloze.⁶⁴

Na druhou stranu jsem si vědoma toho, že vyřazení biografického přístupu může být v kontextu předkládané práce problematické. Především proto, že v průběhu recepčního procesu sehrávaly informace o autorčině životě v českém prostředí důležitou roli. Autorčina cesta životem je totiž natolik vnitřně autonomní a signifikantní, že se stala předmětem mýtu o autorce a tím logicky i součástí mechanismů recepce. Její role samostatně výdělečné ženy, proklamovaná role matky, její pozice konvertitky nebo antifašistky nacházely svou odezvu v sekundárních metatextech v průběhu celého recepčního procesu. Nechci zde opakovat životopisné údaje ze své knihy *Cestami Sigrid Undsetové*,⁶⁵ Šalda totiž varuje před přeceňováním osobních dokumentů, korespondence a dalších materiálů soukromého charakteru, neboť „životopis je nakonec jen snůška faktů, které musejí být vyloženy z díla, nikoli naopak.“⁶⁶ V souvislosti s Máchou říká: „ne celý člověk vstupuje do poezie, nýbrž člověk zkrystalizovaný, předpodstatněným určitým zorným úhlem duchovním...“⁶⁷

Proto v této studii uvádím fakta o psychofyzické autorce výhradně v návaznosti na její tvorbu a působení. V centru stojí autorský subjekt předpodstatněný v díle, jinak řečeno životní horizontála biografické autorky je záměrně překryta duchovní vertikálou jejího hledání osobního, a především tvůrčího, estetického. Z uvedeného vyplývá, že stranou odsouvám biografismus, včetně jeho variant objevujících se v jistém odvětví vyššího proudu „gender studies“. Neznamena to však, že bych zcela opomíjela otázky kolem autorčina poměru k feminismu, který Undsetová v diskursu explicitně kritizovala,⁶⁸ *de facto* však do něj aktivně vstupovala svou životní praxí (život zaměstnané ženy, rozvedené matky tří dětí, spisovatelky-samoživitelky). Koncepčně i terminologicky je pro mé úvahy relevantní dílo Vladimíra Svatoně *Román v souvislostech času*, zaměřené na srovnávací literární vědu, v nichž se objevuje na toto téma zajímavý impuls:

Nově se rýsují i možnosti biografického studia. Nelze pokládat dílo za přímý projev autorovy psychiky, nicméně je možno zvážít nově úlohu životopis-

63 Srov. Sbírka rukopisů Národní knihovny Oslo – Manuskriptsamling Ms.4°3996: Seks artikler og foredrag.

64 Příloha č.1 této práce.

65 M. Juříčková: *Cestami Sigrid Undsetové*. Brno 2004.

66 F. X. Šalda: *Zápisník*, VIII., s. 201

67 *Ibid.*

68 S. Undset: *Et kvindesynspunkt*. 1919.

pisných detailů. Zdá se, že klíč k tomu nabízí metaforický termín „záhyb“. Představa „záhybu“ charakterizuje situaci, kdy některou entitu nemůžeme označit za „podstatu“ jiného jevu, přestože je skryta mimo zorné pole kde-si „vespod“. Mohli bychom pro tuto situaci navrhnout i jiné termíny, např. „podtisk“ nebo „tapeta“: tapeta není součástí zavěšeného obrazu, ale přesto se do našeho pohledu vtírá jako interferující pozadí. Podobně biografické okolnosti nejsou klíčem k pochopení díla, ale krouží okolo našeho vnímání, ruší je nebo prohlubují. Ani biografické detaily nestojí tudíž zcela mimo naši pozornost. A v tomto ohledu je bezesporu závažné studium sebeidentifikačních strategií spisovatelů: jejich vztahu k publicitě, k poskytování rozhovorů nebo úniku před veřejností, k péči nebo ke lhostejnosti vůči překladům a edicím vlastních děl, přičemž samozřejmě i unik i lhostejnost mohou být upřímné, ale také okázalé, falšované...⁶⁹

Sigrid Undsetová zásadně nedoplňovala texty svých děl. Odmítala autorské komentáře, neboť plně respektovala autonomii uměleckých děl a navodné komentáře jí připadaly irelevantní. Díla prý mají mluvit sama za sebe. Díla promluvila – a jsou doklady o tom, že autorce nebyl jejich hlas vždy po chuti, že chtěla být v dané situaci vnímána a interpretována jinak;⁷⁰ a přesto: Aby zůstala věrná své i jejich integritě, zásadně se do života textů nevměšovala – ani do jejich interpretace, překladů nebo recepce. Nekorespondovala se svými překladateli jako švédská kolegyně Selma Lagerlöfová a setkání se svými vykladači a přívrženci snášela obtížně. Se zamítavým odstupem se chovala především k novinářům, mimo jiné rovněž po udělení Nobelovy ceny. Patří k ironii životní cesty Undsetové, že v emigraci v USA úzce spolupracovala se sdělovacími prostředky ve službách antinacistické propagandy a sama sebe nazývala „informsmasjonssoldat“, tedy voják ve službách informace. V rozhovoru pro NRK (norský rozhlas) o svém způsobu práce spisovatelky později řekla:

Men jeg kunne ikke la være å skrive. Det var for mig den naturlige måten å reagere på overfor det jeg tænkte og oplevet og dømte om mennesker og forhold i verden omkring mig. Så var det nå engang, og det var ikke noe som jeg kunde gjøre noe ved det.⁷¹

[Ale nemohla jsem přestat psát. Byla to pro mne přirozená reakce vzhledem k tomu, jak jsem prožívala, promýšlela a hodnotila svůj vztah k lidem a světu kolem. Tak to prostě bylo a já jsem s tím nemohla nic dělat.]

Z těchto slov je evidentní, že spisovatelství prožívala autorka jako intimní, ale přirozenou, tedy nehledanou součást svého života. Charlotte Blindheim(ová) píše o své tetě Sigrid, že ani v kruhu nejbližších neočekávala reakce na své dílo a přenechávala každému, aby si své čtenářství prožil podle vlastní povahy a životní zralosti.

69 V. Svatoň: *Román v souvislostech času. Úvahy o srovnávací literární vědě*. Praha 2009, s. 37.

70 Srov. T. Orjasæter: *Menneskenes hjerter*. Oslo 1993, s. 112.

71 B. Krane: *Sigrid Undset. Liv og meninger*. Oslo 1970, s. 295.

[...] var hun lite tilbøyelig til å diskutere sine bøker med oss. Jeg husker at hun engang tok frem *Vigaljøt* og *Vigdis* og leste høyt noe for oss av dem. Jeg oppfattet det slik at hun syntes den var lite påaktet, og det ergret henne. Like mye ergret det henne at alltid å bli konfrontert med Kristin Lavransdatter. Hun satte Olav Audunssøn høyere selv, muligens i en slags opposisjon til Kristin – dyrkelsen. Alice Lyttkens har skildret hvordan hun iblant kunne si: Gud, vad led jag är på Kristin.⁷²

[Neměla potřebu s námi o svých knihách diskutovat. Vzpomínám si, že jednou vytáhla *Vigaljøt* a *Vigdis* a něco nám (dětem) nahlas přečítala. Pochopila jsem to tak, že jí ta kniha připadala nedostatečně oceňovaná. Stejně ji rozčilovala neustálá konfrontace s Kristinou Vavřincovou. Sama si cenila výše Olava Audunssøna, možná v jakési opozici k uctívání Kristiny. Alice Lyttkens(ová) také líčí, že od ní občas zaslechla: Bože, jak už mě ta Kristina otravuje.]

Jak už jsem uvedla, obraz osobnosti Sigrid Undsetové se stal součástí mýtu, který autorka do určité míry vědomě spoluvytvářela a stylizovala.⁷³ Při zpětném pohledu se zdá, že její život hrozil dramatickými peripetiemi privátními, světonázorovými i politickými zastínit literární dílo samé. Řada publikací, které se k Undsetové vztahují, nemají s literárněvědným bádáním nic společného, přesto jsou potřebným a zajímavým zdrojem doplňkových informací, především s ohledem na dobu a dějiny Norska či Evropy. Zatím vydané biografie Sigrid Undsetové, o nichž se rovněž zmiňuji v úvodní části, jsou evidentně poznamenány tím, že autorčin život se pohyboval na ose mezi tvrdošíjnou touhou po nedotknutelnosti privátního refugia a pocitem odpovědnosti účastnit se dramatických událostí doby. Životní oblouk osobnosti, jejíž psychologická struktura a soukromé i veřejné projevy nenechávaly nikoho lhostejným, nýbrž vyvolávaly jasné reakce – buď souhlas, nebo odpor, daly vzniknout biografickým, memoárovým nebo didaktickým textům pro různé segmenty publika – od pamětníků po děti a mládež. Tyto texty byly sice pro mé hledání zajímavé, skrývaly však jistě nebezpečí v tom smyslu, že neustále vychylovaly fokus od díla k autorce. Je to vysvětlitelné podle mého soudu tím, že Undsetová představuje pregnantně kreativní osobnost, a to v literatuře i životě. Nechtěla se nechat postrkovat osudem, chtěla být strůjcem své cesty do nejvyšší možné míry.⁷⁴

72 Ch. Blindheim: *Moster Sigríd*, s. 58.

73 Články v *Aftenposten* z roku 1928 plasticky ukazují, s jakou rezervovaností až odporem se Undsetová setkávala s novináři, poskytovala rozhovory nebo je pouštěla do svého domu. Také v souvislosti s udělením Nobelovy ceny si pěstovala image nevládné a odmítavé ženy zaměstnané především svou rodinou a prací.

74 Kjære Dea, s.79: „Kan jeg ikke blive det jeg vil, vil jeg blive det jeg kan. – Og gaar det galt, er skylden og straffen min egen. Og ikke vorherres, Djevelens, livets, dødens, min faders, moders, bedsteforældrenes, oldeforældrenes eiheller nogen andres, hverken levendes eller dødes.“ (Pokud se nemohu stát tím, čím chci, chci se stát tím, čím mohu. A půjde-li to zle, bude to má vina a trest. Nemůže za to pánbůh nebo ďábel, život nebo smrt, můj otec, matka, prarodiče či kdokoli jiný mezi živými nebo mrtvými)

Jednou z hypotéz tohoto oddílu je představa, že život Sigrid Undsetové je sám o sobě tématem tak silným, že by dokázal za určitých okolností překrýt literárněteoretickou perspektivu. V textech recenzí a literárních kritik v norském i českém prostředí jsem skutečně našla potvrzení, že „Undsetová biografická“ je symbolem, ikonou, mýtem, byť často jen implicitně. Může se tedy stát, že autorka může v prvoplánovém recepčním přijetí potlačit, překrýt samotné dílo. Jak působí tyto mechanismy dnes, a platí jen pro Norsko samotné? A do jakého literárního prostředí Undsetová vstoupila, jak ho dále ovlivňovala a utvářela? To jsou otázky, na něž se zaměřuji v následující části.

Norská literatura patří v Evropě mezi nejmladší národní literatury, neboť kontinuita národní a kulturní svébytnosti byla v této zemi po staletí přerušena.⁷⁵ Norský jazyk byl kodifikován v procesu národního obrození, jež bylo svých charakterem podobné našemu. Specifickým rysem dynamického vývoje norské literatury je vystoupení významných osobností, jež svým dílem oslovily mezinárodní publikum. Na prvním místě (chronologicky i svým významem) Henrik Ibsen, nepřekonaný spolutvůrce evropského dramatu. Dalším se stal Knut Hamsun, jeho román *Hlad* (1890) znamenal raný průlom modernismu v evropské literatuře. Třebaže se jeho pozdější romány přiřadily spíše k tradiční próze, jeho oslnivé stylistické umění, rozehrávající lyrizující dimenze norské prózy, znamená jeden z vrcholů skandinávské literatury.⁷⁶ Třetím jménem, které vstoupilo do světové literatury, je Sigrid Undsetová, a to především jako autorka próz o středověku.

Literární působení Sigrid Undsetové se odehrávalo na ploše čtyř desetiletí. V závislosti na společenskou a kulturní situaci, ale i s ohledem na metamorfózy autorčiny tvorby uvádím, že se jednalo o čtyři nestejně dlouhé fáze.

První se kryje s počátkem norské samostatnosti, jde o období od autorčina debutu 1907 do konce první světové války. Undsetová podnikala řadu zahraničních cest, založila rodinu. V průběhu těchto jedenácti let si vydobyla mezinárodní pozornost a věhlas. Psala především romány a povídky ze současnosti, vydala rovněž historické pastiš *Příběh o Viga-Ljotovi a Vigdis*, které jsem v této práci přiřadila do svého užšího výběru z díla Undsetové. Významné byly její příspěvky ke společenské debatě na různá aktuální témata, při nichž se poprvé otevřeně utkala se svým literárním antipodem Knutem Hamsunem. V tomto období byl

75 Norsko ztratilo nezávislost v 15. stol., Dánsko-norská říše se rozpadla v roce 1814. V letech 1814–1905 bylo Norsko v personální unii se Švédskem. Norské království jako samostatný stát existuje od roku 1905.

76 Knut Hamsun byl po válce odsouzen za vlastizradu a kolaborantství s nacistickým Německem ke ztrátě majetku. O této tragické části jeho života existuje bohatá literatura, jako příklad uvádím titul, který ve Skandinávii rozpoutal bouřlivou diskusi. Thorkild Hansen: *Processen mot Hamsun*. København 1978.

položen základ jejímu mezinárodnímu věhlasu, byla překládána a recipována jako autorka próz ze současnosti, často s ženskými charaktery v hlavních úlohách. Mezi nejvýznamnější díla tohoto období patří román *Jenny* (1911).

Druhá fáze byla časově rozlehlejší: od konce první světové války vládla v Norsku i v Evropě rozporuplná, ale inspiračně bohatá dvacátá léta, která byla ukončena nástupem fašismu v Německu. Těchto čtrnáct let (1918 – 1932) před autorčinou padesátkou katapultovaly Undsetovou ke slávě, dosažení nejvyšších poct, k naplnění tvůrčích cílů. Vydala své historické eposy, trilogii o Kristině Vavřincové a tetralogii o Olavu Audunssonovi. Také v jejím osobním životě došlo k zásadní změně: Konvertovala ke katolicismu, napsala romány o svém náboženském hledání, totiž *Gymnadenia* a *Hořící keř*. Byla jí udělena Nobelova cena za literaturu, kontinuálně narůstal počet jazyků překladů jejích děl a dostalo se jí mezinárodního věhlasu.⁷⁷

Třetí životní fáze probíhala ve stínu sílícího fašismu, rozsévající svůj zákázonosný vliv zprvu ideologicky a posléze i vojensky (1933 – 1945). Pro autorku se jednalo o patnáct let poznamenaných rozpadem hodnot a ztrátou životních jistot. Undsetová se v tomto období aktivně účastnila boje proti fašismu, byla nucena opustit domov i své blízké a odejít do emigrace. Pětiletý pobyt v USA postavil Undsetovou před nové úkoly publicistické i organizační.

Čtvrté, nejkratší období – poslední čtyři roky autorčina života – nesly následky vypětí válečných let. S obavami sledovala poválečné změny v Evropě, bolestně ji zasáhl vývoj nezadržitelně směřující ke studené válce.

Tato kapitola odkazuje k faktu, že Sigrid Undsetová dodnes fascinuje i provokuje charakterem své osobnosti, svými činy a myšlenkami. Východiska této práce však záměrně neakcentují spisovatelčinu biografii, nýbrž tvůrčí imaginaci hypostazovanou v literárním díle.

⁷⁷ Již v červenci roku 1929 vyšlo zvláštní číslo *The American-Scandinavian review* v New Yorku, které o Undsetové vypracovala Hanna Astrup Larsen. O několik měsíců později vyšla první samostatná studie americké provenience, Victor Vinde: *Sigrid Undset: a nordic moralist*. University of Washington (Seattle) 1930.